

Temetetlen halottak a Bácskában

– beszélgetés Cseresnyésné Kiss Magdolnával*

Egy szomorú és máig fel nem dolgozott trauma áll beszélgetésünk középpontjában: 1944–45 fordulóján történt a Délvidék kis magyar Gulagnak is nevezett szörnyűséges tragédiája, amely során Tito jugoszláv kommunista partizánjai a Mindszenty bíborshoz befutott jelentések szerint 40 000 – főként magyar és német – civil életét oltották ki. Erről egy időben viszonylag többet lehetett hallani – azt, hogy sokat, nem állítanám, de sokkal többet, mint mostanában. Csak én érzem így, vagy mintha tényleg kiszökne a közbeszédből ez a máig át nem beszélt trauma?

– Jól érzed. Én is elégedetlen vagyok azzal, ami még most is történik, de be kell látnunk, hogy egy olyan dologról beszélünk, ami kimaradt a magyar történelemoktatásból. A közvetlenül érintettek sem mertek beszélni a délvidéki népirtásról évtizedeken át. Elmondhatjuk, nem túlzás – nemcsak a Mindszenty bíborshoz befutott első adatok, de azóta már levéltári kutatások is alátámasztják –, hogy a délvidéki magyar Golgotának is nevezett tragédia negyvenezer magyar áldozatot követelt. Ha ehhez még hozzávesszük az akkori Jugoszlávia területén szovjet mintára megtervezett és kiépített lágerekben odavesztetteket, akkor az áldozatok száma sajnos a százezret is elérheti. Gyerekeket, asszonyokat, de főleg fiatal férfiakat öltek meg akkoriban a jugoszláv partizánok. Nemes egyszerűséggel háborús bűnösnek nyilvánították az ott maradt magyar lakosság nagy részét. Azért is tették ezt, hogy a legyilkoltak ingó és ingatlan vagyonát is megszerezzék, a hozzátartókat pedig elűldöz-hessék szülőföldjükről. Sajnos a háborús bűnös-ség nyilvánították nagy része még ma is „háborús bűnös”. Szerbia ugyan eltörölte a kollektív hábo-

rús bűnösség elvét kimondó rendeletet, de ebből nem következett az, hogy ezek az emberek automatikusan visszakapták volna ártatlanságukat.

Külön kellett kérvényezniük?

– Bíróságon kellett kérniük, ráadásul a kérvények elbírálása sokszor évekig tartott, megalázó eljárásoknak kitéve az érintetteket. Három község, Csúrog, Zsablya és Mozsor teljes magyar lakosságát kollektív háborús bűnössé nyilvánították. 1944 őszén, október 17-én vette át Tito a hatalmat a bácskai területeken: ekkor kezdődtek a tömeges kivégzések, és tartottak egészen 1945 januárjáig, de szórványosan még évekig történtek önkényes likvidálások. 1945 májusában kezdődtek azok az eljárások, amelyekben utólagos feljelentések, szóbeszédok alapján mindenféle bírósági tárgyalás nélkül háborús bűnössé nyilvánították a tömegsírba lőtt embereket.

Az a legkülönlegesebb ebben a szomorú, fel nem dolgozott traumában, hogy ha jól tudom, a mai napig egyetlenegy feltárt és méltóképpen exhumált, újratemetett sírról sem beszélhetünk.

– Ez valóban így van, nemhogy feltárt sír nincs, hanem a tömegsírok 80%-a mérhetetlenül elhanyagolt és méltatlan állapotban van. Ezalól csak a szabadkai temető hátsó részén, az egykori szeméttelenen lévő tömegsír és a Temerinben, szintén a temetőben lévő tömegsír a kivételek. Mindkét helyen a hozzátartozók összefogásával és áldozatos munkájával az áldozatok nevét is kőbe vészték, és nagyon korán, szinte a rendszer-változás első évében méltóképpen megemlékeztek az ott lévő emberekről, de tömegsírfeltárás ott sem történt. Ez egy hatalmas adósság, mert egyszerűen a 21. században elképzelhetetlen,

hogy ilyen körülmények között halhattak meg emberek – nem is találok a megfelelő kifejezést, mert az, hogy nyugszanak, egyáltalán nem megfelelő.

A 20. században sajnos számos ehhez hasonló tragédia történt, és ahogyan más népiirtások esetében, itt is alakult utólag egy történelemszabotázsi bizottság. Általában megfigyelhető, hogy az idő előrehaladásával növekszik a feltárt áldozatok száma, azonban ennél a népiirtásnál ez valahogy fordítva van, ugyanis ha jól tudom, a legutóbbi állásfoglalások már csak 5000-6000 körüli áldozatról szólnak. Ez azért van, mert olyan posztkommunista történészekre bízta ennek a feltárását, mint A. Sajti Enikő vagy Glatz Ferenc?

– Azért ennél már egy kicsit jobban állunk. Nekem sem nehéz a mai eszemmel látni, valóban A. Sajti Enikő volt ennek az ügynek a kirendelt történésze. Egyedül ő és csak ő foglalkozott ezzel, és ő valóban ötezerben állapította meg az áldozatok számát. Ezt arra a törekvésre lehetett visszavezetni, hogy párhuzamot vonjunk, illetve egyenlőségjelet tegyünk az 1942-es újvidéki razzia és az 1944-es népiirtás áldozatainak száma között is. Az előbbi eseményről néhány szót kell ejtenünk. 1941 áprilisában bevonultak a magyarok a Délvidékre, visszafoglalták a régi magyar területeket egészen Újvidékig. 1942 januárjában nagyon hideg tél volt. A partizánegységek fokozatosan és egyre kiszámíthatatlanabb és kegyetlenebb módon támadták meg a reguláris magyar hadsereg katonáit. Éjjel betörték a szállásukra, villával felnyársalták őket, orvlövésztámadások érték a csendőröket és a katonákat, mindennaposak voltak a gyújtogatások, zaklatták a polgári lakosságot is. Erről egyébként van dokumentum, hiszen az akkori csendőrújságok nagyon pontosan beszámoltak arról, hogy mi történt az 1942-es razziaát megelőzően, hogy a magyar hadsereget milyen atrocitások érték a szerb partizánok részéről, akik nem alkottak reguláris hadsereget, nem hordtak egyenruhát, lesből támadtak. A szerb lakosság bújtatta őket, helyet adott nekik, hogy a padlásról lőjék a magyar katonákat. Ez válthatta ki, hogy 1942 januárjában a magyar katonák végső elkeseredésükben viszonttámadást indítottak, azt azonban nagyon gyorsan le is ál-

lították. Már akkor hivatalosan elítélte a Magyar Országgyűlés a razziaát, hadbíróóság elé állították az elrendelőit, később, 1948-ban kiadták őket Jugoszláviának, és ott kegyetlen módon haltak meg. Az 1942-es razzia áldozatainak számát pontosan ismerjük, a nevesített áldozatok emlékét méltó emlékhely őrzi. A hozzátartozókat a magyar állam kártalanította a többlépcsős kárpótlási folyamatban. A kommunista történetírás a „nagy és egységes internacionalizmus” jegyében az 1944-es magyarirtást az 1942-es razziaának a megtorlásaként állította be, és ezért kellett az áldozatok számát tudatosan meghamisítani.

Ez már 1990 után történt?

– Ez már 1990 előtt is folyt, de akkor keveset tudtunk ezekről a történelemhamisításokról. Mai ésszel már szinte felfoghatatlan, hogy egyetemeken diákok tízezreit, leendő történelemtanárokat taníthattak a kommunista történelemszemlélet követői húsz-harminc évvel a rendszerváltás után is. Mindannyian emlékezünk még a *Hideg napok* című filmre, amely egy hatalmas színészi gárdával nagyon jól megrendezett, de hamis és egyoldalúan elfogult film. A történelemtanítás eredménye, hogy ezt a filmet máig mint a 100 legjobb magyar film egyikét vetítik. A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság létrehozása rendkívül nagy dolognak számított Sólyom László elnöksége idején. Tőlünk is bekértek egy összefoglaló anyagot, Matuska Márton vezetésével becsülettel elkészítettük, és azután legnagyobb megdöbbenésünkre a bizottság elnöke Glatz Ferenc lett, aki elképesztőbbnél elképesztőbb dolgokat volt képes mondani, napestig itt ülhetnénk, hogyha elkezdenénk idézni. A számomra legdöbbenetesebb mondata talán az volt, hogy „végül is mi kezdtük a lövöldözést” ott Szerbiában, úgyhogy ne szóljunk egy szót sem... Ahogy az lenni szokott, ez a bizottság is mindent elkövetett, hogy érdemi munka ne folyjon, ne beszéljenek erről, és igazi kutatások sem nagyon történtek. Azután szépen lassan ez a bizottság is megszűnt.

Azért elég szomorú, hogy a kommunista utódpart szakpolitikusa lehetett ennek a bizottságnak az első embere – talán ez nem volt egy jól meggondolt döntés. Azt tudni kell, hogy a Keskenyúton Alapítvány hosz-

szű-hosszú évtizedek óta foglalkozik ennek a szomorú délvidéki történetnek a feltárásával. Filmek, kiadványok, könyvek jelentek meg a délvidéki magyar golgotáról. Ebben a munkában jelenleg sem pihentek, folyamatosan jelennek meg könyveitek.

– Eddig 20 kisebb-nagyobb kiadványunk jelent meg a témában. Most is dolgozunk egy új kiadványon, Pintér József, aki már korábban megírta Szenttamás történetét (kiadó: VMMI), elkészítette Péterréve dokumentált feltárását is úgy, hogy az áldozatok mellett az elkövetőket is megnevezi. Pintér József rendkívül bátor és alapos helytörténész, és talán az ő munkájának is köszönhető, hogy éppen Péterréven történt, hogy egy volt partizán halála előtt bevallotta az öldöklést, és megmutatta azokat a területeket, ahol a tömegsírok vannak. Így megszabadult ettől a lelki tehertől, amely több mint 70 éven keresztül nyomasztotta. Ez egy különösen érdekes könyv lesz. De nemcsak kiadványokkal foglalkozunk, hanem rendszeresen megemlékezéseket rendezünk, most pedig az egyik legnagyobb munkánk következik – amelyet a vírushelyzet nagyon nem segít –, a verbászi temetőt hozzuk rendbe, ahol te voltál velem többször is, és tudod, hogy micsonda méltatlan körülmények vannak ott.

A szép ígéretek már évekkel ezelőtt is elhangoztak.

– Igen, most mi sokadszor újra nekiálltunk a temető megtisztításának, a tömegsírok környékét és a hetvenes évek óta elhanyagolt régi magyar temetőnek a katolikus részét szabadítjuk meg a gyomoktól. Itt még talán egy tömegsír feltárását is el lehetne végezni, de tudom, hogy fölösleges túl nagy reményeket táplálni, mert ez egyrészt nagyon drága dolog, másrészt pedig a hozzátartozók egy része azt mondja, hogy ne bolygassuk a halottakat – tehát valóban ez egy nagyon kényes kérdés.

Politikailag is kényes kérdés.

– Politikailag feltétlenül kényes kérdés, de emberileg is, kegyeleti szempontokból is megfontolandó. Ma már az áldozatok azonosítása is szinte lehetetlen, így azt gondolom, hogy ezzel nagyon óvatosan kell bánni.

Amikor 1944-ben a Tito-partizánok megkezdtek a népiertást, nem köztudott, hogy ők a trianoni határokat sem tartották tiszteletben. Mi tudunk azokról az áldozatokról, akik a mai Magyarország területén haltak meg a jugoszláviai népiertás következtében?

– Nem haltak meg Magyarországon, hanem elvitték őket Jugoszláviába. Az egyik talán legdöbbenetesebb eset Krámer Gyuláé, aki országgyűlési képviselő volt. Nemrég jelent meg a Keskenyúton Alapítvány kiadásában Botlik József hiánypótló kötete *Nemzetünket szolgálták* címmel. Az 1938–1944 között visszacsatolt területek felsőházi és képviselőházi tagjainak életét bemutató kötetben olvashatjuk a délvidéki képviselők között Krámer Gyula életrajzát is. Őt a budapesti lakásáról vitték el, és végezték ki az újvidéki perként elhíresült koncepciók eljárás keretében. Számtalan ilyen eset történt. De mostanában arról is lehet hallani, hogy a jugoszláv partizánok vezényelték le az emberek Gulagra hurcolását egész Észak-Bácskában, tehát igenis átnyúltak a határokon. Sok példa van erre, egyet kiemelnék. Hegyi Margit ma Budapesten élő, kilencven felett járó, újvidéki származású hölgy édesapját szintén Budapestről vitték el. Hegyi József rendőrnnyomozó volt Újvidéken, aki átállt a magyar csendőrség kötelékébe, de idejében eljöttek Magyarországra, mert tudták, hogy ebből baj lesz. Hegyi József nagyon rendes ember volt, szerbeket, magyarokat is bújtatott Budapesten az ostrom alatt, és amikor egyszer feljött a pincéből, elkapták és elvitték. A család semmit nem tudott az édesapáról, az édesanya gyerekeivel, köztük egy autista kisfiúval nekivágott az útnak Újvidékre 1945 február-márciusában. Még hideg volt, az út egy részét szánkón tették meg, Szabadkára érve börtönbe zárták őket, azután valahogy kiszabadította és Magyarországra szöktette őket egy olyan partizán, akit még Hegyi József mentett meg Újvidéken. Így éltek túl. Rengeteg ilyen történet van, ezeket próbáljuk dokumentálni. Ha van kedvetek, beszélgetsetek Margitkával. Fantasztikus hölgy, és nagyon jól emlékszik a történetekre.

Többek között a te családod is ilyen történeteket őriz. Gyakran el szoktad mondani, hogy amikor Verbász főutcáján jársz autóval, a Seidl-ház előtt mindig egy picit lelassítasz.

– Igen, így igaz. Édesapám és édesanyám is Délvidékről származik, Verbászról. Az ük-ük-apám, Kiss József volt a Ferenc-csatorna tervezője, kivitelezője. Kiss József császári tisztviselőként az 1780-as években telepedett le és alapított családot Bácskában. Édesanyám családja, a Seidl család is Verbászon élt, anyai nagyapámnak nyomdája volt, újságot szerkesztett. Vezető szerepet töltöttek be a faluban. Az apai dédapám volt az utolsó magyar jegyző Verbászon. Az ő fia az én nagyapám, akit az elsők között vittek el 1944 októberében. Tömegsírba lötték, egy barátja temetéséről hurcolták el. Édesanyám, aki Budapesten élte át az ostromot, 1945 februárjában – a Bácskában történekről mit sem tudva – férjét, szüleit keresve, gyalog és vonattetőre zsúfolódva hazament Verbászra. A mai fiatalok el sem tudják képzelni azt a világot, hogy milyen volt Magyarországon és szerte Európában. Anyámnak egy tömegsírból kimászott ember mondta el, hogy mi történt nagyapámmal, hogy napokig kínozták, azután kivégezték. Ő is ott van ebben a verbászi tömegsírban. Az ő nevét is megtaláltuk a levéltárban, az úgynevezett „háborús bűnösök” nagykönyvében. Ő is háborús bűnös a mai napig. Lassan 10 éve pereskedem, hogy a háborús bűnösség terhét levegyék róla, egyszerűen nincs tárgyalás, januárban volt két éve, hogy a legutóbbi megtartották. Egyébként ezekről a szerbiai bírósági tárgyalásokról órákat lehetne mesélni: az emberi jogok és az emberi méltóság megtiprása. Abszurd történet. Verbászon, az egykori családi birtokon, a csatorna melletti dombon Kiss József (1748–1813) sírja őrzi a család emlékét.

Mi lett a Seidl-ház sorsa?

– Azt valaki magáénak tudta, legutóbb már kaszinó működött benne. Elvették, és kész.

Jártál benne?

– Igen, többször is, korábban kávézó volt, úgyhogy mindig leültünk bent vagy a kerthelyiségben, és ittunk egy kávé. Még nagyanyám képei is ott vannak a falon, még azokat sem vették le. Fájó szívvel gondolok arra, hogy mi mindent veszített el a családom, de az elvesztett vagyon viszszaosztogatásánál sokkal fontosabbnak tartom a háborús bűnösség terhének levételét nagyapámról, akit nem ismerhettek az unokái, az ő és

a magyarok becsületét kellene visszaadni. Több tízezer magyar máig háborús bűnös Szerbiában.

Talán az is sokat jelentene a lelkeknek, hogyha végre lenne egy olyan emlékmű, amelynél össze tudnának gyűlni akár a délvidéki magyarok, akár az áldozatok leszármazottai, illetve azok, akik még élnek, hiszen egy ilyen tragédiában nem csak az az áldozat, aki meghalt. Mit lehet erről tudni? Hiszen még évekkel ezelőtt felmerült az ötlet, hogy Újvidéken egy jelentős emlékművet állítsanak fel, amely Makovecz Imre tervei alapján készülne el. Erről mintha nem hallanánk most.

– Nem hallunk, valóban. Alapítványunk készített egy tanulmányt a 40 ezer magyar férfi emlékére tervezett emlékhely megvalósítására. 2002-ben Makovecz Imre Újvidéknek adományozott egy tervet, amely tulajdonképpen egy 18 méter magas templomtorony. Egy nagyon szép emlékhely lehetne, de sokan még az újvidéki magyarok közül is ellenzik ezt az emlékművet. Ezért annak, hogy Újvidéken megépüljön, nagyon kicsi esélyét látom, pedig arról, hogy a Duna-parton állítsuk fel, már lemondunk. Az újvidéki Futaki úti temetőben, ahol első és második világháborús magyar katonák is nyugszanak, méltó helye lehetne. Az újvidéki tömegsírokra autópálya épült, nem hozzáférhetőek, megsemmisültek, ezért a megemlékezéseket a Futaki úti temetőben tartják a rendszerváltozás óta. Ebben a bizonyos tanulmányban, amelyet készítettünk, azt az ötletet is felvetettük, hogy az 1944-es áldozatainknak az emlékműve is lehetne ott, de ezt sem támogatta a délvidéki magyarság vezetősége. Mi azért nem adjuk fel. Volt már olyan ötlet is, hogy Budapesten épüljön fel a Makovecz-torony, de ezzel a Makovecz Alapítvány nem ért egyet, azt szeretné, hogy az eredeti helyére kerüljön. Túlbonyolított, elfeledésre ítélt ügy ez. Teleki Júlia és Légyvári Sándor állhatatosságának köszönhetően készült el a csúrogi emlékhely, kint a szeméttelen, ahol ma már alakul a környezet is, de ott nincs tömegsír, onnan elvitték az áldozatokat. Végül is az összes tömegsírt meg kellene jelölni, de hát ez az egyre fogyatkozó délvidéki magyarság nélkül nehezen megy, rajta múlik, hogy valóban akarja-e és meri-e vállalni ezt a feladatot. Mi, elmenekültek hálával tartozunk azoknak, akik őrzik áldozataink emlékét.

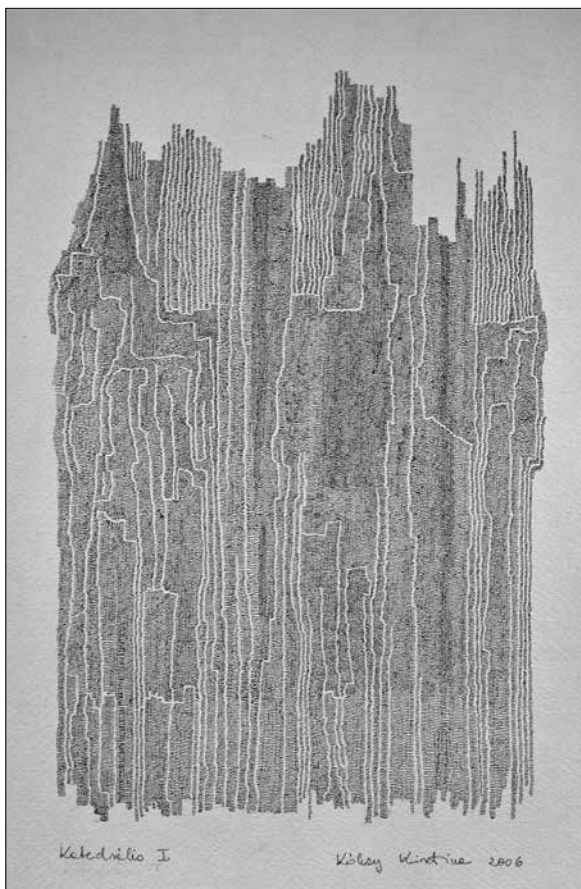
Reméljük, hogy ez az ügy is egyszer megoldódik, egy biztos, hogy ez még nem történt meg, és nem is a közeljövőben várható. Én az alapítvány további munkájához nagyon sok erőt, kitartást, bátorságot kívánok, és bízom abban, ahogyan eddig, úgy a jövőben is civil szervezetek együtt tudnak működni annak érdekében, hogy a délvidéki magyarság felkerüljön a Kárpát-medence kulturális térképére, és ezeket a kulturális-történeti ügyeket a felszínen tudjuk tartani, hiszen a felejtésnél nincs szomorúbb.

– Így van, de át is kell adnunk, mert a fiataloké a jövő, és nagyon komoly és fontos feladatunk, hogy ezek az események is bekerüljenek a történelemkönyvekbe. Rossz irányba megy a világ a történelemoktatás terén is, például Angliában, Svájcban nem kötelező a gimnáziumokban a történelemóra. Itt Magyarországon nem volna szabad ilyen szintig süllyedni, mert aki nem ismeri a múltját, annak nincs jövője, és ennél rosszabb nem várhat az emberiségre és a mai fiatalokra.

Ez egy nagyon találó végszó egy ilyen szomorú beszélgetés után, de azt gondoljuk, hogy az ilyen szomorú történeteknek is helyük van, mert ezekből is tanulunk, és ezek is a magyar történelem részei. Én nagyon köszönöm, hogy elfogadtad a felkérésünket, és bízunk abban, hogyha a pandémia véget ér, és ha átjárhatóvá válnak a trianoni határok, akkor a Délvidéken újra tudunk együtt is tevékenykedni annak érdekében, hogy a végzettséget ezeknek az embereknek előbb vagy utóbb megadja a sors. Köszönöm, hogy itt voltál velünk.

– Én is köszönöm a beszélgetést.

* A *Patriótaesték sorozat 2021. február 25-én online megtartott rendezvényének írott, szerkesztett változata. A vendég Cseresnyésné Kiss Magdolna, a délvidéki partizánterror áldozatainak emlékét őrző Keskenyúton Alapítvány elnöke volt.*

Katedrális I.